

دانشگاه باقر العلوم
(عبر دوتن... غیر المنصن)

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه دین

عنوان:

بررسی تطبیقی عقلانیت باور دینی از منظر کانت و علامه طباطبایی

استاد راهنما:

دکتر حسن معلمی

استاد مشاور:

دکتر محسن قمی

نگارش:

جواد پور حسینی

دی ماه 1392

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به:

تقديم به حقيقت و حقيقت جويان

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس او را که حی است و حیات را دست دانایی نهاده است.

و با تشکر و سپاس از استاد محترم جناب آقای دکتر حسن معلمی و استاد گرامی

جناب آقای دکتر محسن قمی که با راهنمایی هایشان اینجانب را در به انجام رساندن

پژوهش حاضر یاری نمودند.

چکیده

در این نوشتار با تحلیل مطالب دو فیلسوف شهیر غرب و اسلام به موضوع عقلانیت باور دینی از منظر کانت و علامه طباطبایی و تطبیق میان آراء ایشان پرداخته ایم. کانت با مبنای خاصی که در باب معرفت دارد، معرفت به امور مابعدالطبیعه من جمله باورهای دینی را منتفی دانسته است. او در فلسفه نقادی خویش به مشخص کردن میزان توانایی عقل و ذهن بشر در معرفت پرداخته است و عقل را از توجیه باورهای دینی که وراء امور تجربی است ناتوان می داند ولی در عقل عملی به دلیل پذیرش اخلاق روی به دین می آورد و دین را بر پایه اخلاق بنا می کند و باورهای دینی سه گانه (خدا، اختیار و جاودانگی نفس) را به عنوان اصول موضوعه عقل عملی می پذیرد. اما علامه طباطبایی با پذیرش معرفت به امور ماوراء طبیعت و قبول توانایی عقل در شناخت آن، شناخت و علم به باورهای دینی را ممکن می داند و ادله ای را نیز بر آن اقامه می کند. البته علامه علم به وجود خدا را به عنوان اصلی ترین باور دینی، به علم حضوری و برهان صدیقین بدیهی می داند. در تطبیق میان آراء کانت و علامه به نتایج دست یافته ایم که عبارتند از: ضعف مبنای کانت در باب معرفت و بدون دلیل بودن انحصار معرفت به حس، در نتیجه باب معرفت در ماوراء طبیعت برای انسان بسته نمی باشد. در ضمن بی اطلاعی کانت از علم حضوری، دست او را از دستیابی به سنگ بنای معرفت بشری کوتاه کرده است. کانت براهین اثبات باورهای دینی را ناتوان می داند و انتقاداتی بر آنها وارد می کند اما در این نوشتار طبق نظر علامه به اشکالات پاسخ گفته ایم.

کلیدواژگان: منابع معرفت، عقل، علم حضوری، باور دینی، براهین اثبات خدا

فهرست مطالب

1.....	فصل اول: کلیات و مفاهیم
2.....	گفتار اول: کلیات
2	1-1 بیان مسأله :
3	1-2 پرسش اصلی
3	1-3 پرسش های تحقیق
3	1-4 روش تحقیق
3	1-5 پیشینه تحقیق
4	1-6 ضرورت و اهمیت تحقیق
5	1-7 سازمان دهی تحقیق
7.....	گفتار دوم: مفاهیم
7	2-1 باور
8	2-2 دین
10	2-3 عقل
11	2-4 توجیه
12	2-5 کانت
14	2-6 علامه طباطبایی
Error! Bookmark not defined.	فصل دوم: عقلانیت باور دینی از منظر کانت.
Error! Bookmark not defined.	1- مقدمه
Error! Bookmark not defined.	2- منابع معرفت

Error! Bookmark not defined. عقل 3-3

Error! Bookmark not defined. 1-3 تعریف عقل

Error! Bookmark not defined. 3-2 اقسام عقل

Error! Bookmark not defined. 3-2-1 عقل نظری

Error! Bookmark not defined. 3-2-2 عقل عملی

Error! Bookmark not defined. 3-3 قلمرو ادراک عقلی

Error! Bookmark not defined. 3-4 ارزش معرفت شناختی ادراک عقلی

defined.

Error! Bookmark not defined. 4-4 دین

Error! Bookmark not defined. 4-1 تعریف دین

Error! Bookmark not defined. 4-2 قلمرو دین

Error! Bookmark not defined. 4-3 باور دینی

Error! Bookmark not defined. 5- عقلانیت باور دینی

5-1 تبیین دیدگاه کانت از عدم امکان توجیه باور دینی براساس عقل نظری

Error! Bookmark not defined.

Error! 5-2 تبیین دیدگاه کانت از نقش عقل عملی در توجیه باور دینی

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 6- جمع بندی

Error! Bookmark not defined. فصل سوم: عقلانیت باور دینی از منظر علامه طباطبائی.

Error! Bookmark not defined. 1- مقدمه

Error! Bookmark not defined. 2- منابع معرفت

Error! Bookmark not defined. ... 3- ارزش معرفت شناختی علم حضوری

Error! Bookmark not defined. ... 4- ارزش معرفت شناختی علم حصولی

Error! Bookmark not defined. 4-1 عقل نظری

Error! Bookmark not defined. 4-2 عقل عملی

Error! Bookmark not defined. 5- دین

Error! Bookmark not defined. 5-1 تعریف دین

Error! Bookmark not defined. 5-2 قلمرو دین

Error! Bookmark not defined. 5-3 باور دینی

Error! Bookmark not defined. 6- عقلانیت باور دینی

Error! Bookmark not defined. 6-1 نقش معرفت حضوری در توجیه باورهای دینی

not defined.

Error! Bookmark not defined. 6-2 نقش عقل نظری در توجیه باور دینی

defined.

Error! Bookmark not defined. 6-2-1 برهان صدیقین

Error! Bookmark not defined. 6-2-2 برهان حدوث

Error! Bookmark not defined. 6-2-3 برهان ضرورت و امکان

Error! Bookmark not defined. 6-3 نقش عقل عملی در توجیه باورهای دینی

defined.

Error! Bookmark not defined. 7- جمع بندی

Error! Bookmark not defined. فصل چهارم : بررسی تطبیقی عقلانیت باور دینی از منظر کانت و علامه طباطبایی

Error! Bookmark not defined. 1- مقدمه

Error! Bookmark not defined. 2- منابع معرفت

Error! Bookmark not defined. 3- ارزش عقل

Error! Bookmark not defined. 4- دین

Error! Bookmark not defined. 5- عقلانیت باور دینی

Error! Bookmark not defined. 5-1 براهین اثبات خدا

Error! Bookmark not defined. 5-1-1 برهان وجودی

Error! Bookmark not defined. . 5-1-1-1-1 تقریر برهان وجودی.

Error! Bookmark not defined. 5-1-1-2 برهان صدیقین

Error! Bookmark not defined. .. 5-1-2 برهان جهان شناختی

Error! Bookmark not defined. 5-1-3 برهان غایت شناختی یا نظم.

Error! Bookmark not defined. 6- جمع بندی

Error! Bookmark not defined. جمع بندی ، نتیجه گیری و پیشنهادها

Error! Bookmark not defined. 1- جمع بندی

Error! Bookmark not defined. 2- پیشنهادها

Error! Bookmark not defined. فهرست منابع و مأخذ

فصل اول: کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

۱-۱ بیان مسأله :

یکی از مسائل مهم فلسفه دین و کلام جدید، مسأله توجیه باور دینی است. برخی از متفکران مسیحی با نفی نقش عقل در توجیه باورهای دینی به ایمان گرایی گرایش پیدا کردند، حتی توجیه عقلانی را نافی ارزش و اعتبار باور دینی شمرده‌اند. درمقابل برخی دیگر از متفکران غربی تلاش کرده‌اند تا باورهای دینی را بر اساس عقلانیت توجیه نمایند. در میان این دسته از متفکران با نام ایمانوئل کانت فیلسوف معروف آلمانی مواجه می‌شویم. کانت با نگارش کتاب «نقد عقل محض» عقل نظری را در توجیه باوردینی ناتوان یافت ارزش و اعتبار عقل نظری را به چالش کشاند. اما هم چنان از ارزش عقل و البته عقل عملی سخن گفت. از این رو در توجیه باور دینی، عقل عملی را بهترین راه برای توجیه این دسته از باورها دانست. کانت برای این مسأله که ذات خدا، ناشناختنی است، مبنایی فلسفی به دست داده و راه را برای شناخت خداوند از طریق علم حصولی و با دلایل فلسفی، مسدود می‌داند. در عین حال باور صادق موجه به گزاره‌ها و اعتقادات دینی را ممکن می‌داند. کانت آنجا که از عقل محض عملی سخن می‌گوید، بر تقدم عقل بر دین حکم رانده و آنجا که به خدا و صفات او نزدیک می‌شود به تقدم دین و تدین بر عقل و تعقل تمایل نشان می‌دهد.

در حکمت اسلامی نیز جایگاه مرحوم علامه طباطبایی (ره) به منزله یک متفکری که

آشنایی عمیقی با فلسفه اسلامی دارد، می‌درخشد. علامه طباطبایی (ره) برای عقل نقشی اساسی در دست‌یابی به معرفت قائل است علاوه بر امکان استدلال نظری در برخی موارد باورهای دینی را بدیهی دانسته و از این رو در مقام توجیه باور دینی، بر نقش اساسی عقل تأکید می‌کند. با توجه به اختلاف اساسی که میان علامه طباطبایی (ره) به منزله شاخص تفکر ناب اسلامی و ایمانوئل کانت به منزله فیلسوف تاثیرگذار در مباحث فلسفه دین وجود دارد، این پرسش مطرح می‌گردد که نقش عقل در توجیه باور دینی از نظر کانت و علامه طباطبایی (ره) دارای چه وجوه شباهت و چه وجوه اختلافی است.

۲-۱ پرسش اصلی

پرسش اصلی تحقیق عبارت است از: «عقلانیت باورهای دینی از منظر کانت و علامه دارای چه وجوه اشتراک و اختلافی است؟»

۳-۱ پرسش‌های فرعی

- 1- از منظر کانت و علامه عقل چه معانی و اقسامی و جایگاهی دارد؟
- 2- جایگاه عقل در توجیه باور دینی از منظر کانت چگونه است؟
- 3- جایگاه عقل در توجیه باور دینی از منظر علامه طباطبایی چگونه است؟

۴-۱ روش تحقیق

روش پژوهش از نوع توصیفی تحلیلی می باشد و از روش کتابخانه‌ای برای گردآوری اطلاعات استفاده شده و از ابزار جمع‌آوری اطلاعات فیش می باشد.

۵-۱ پیشینه تحقیق

در مورد موضوع تحقیق بررسی تطبیقی عقلانیت باور دینی از منظر کانت و علامه طباطبایی (ره)، کتاب، یا پایان‌نامه و حتی مقاله مستقلی به چشم نمی‌خورد. هر چند مقالات

محدودی به زبان انگلیسی درباره جایگاه عقل در توجیه باور دینی از منظر کانت منتشر شده است. هم چنین در زبان فارسی کتابی درباره رابطه عقل و دین از دیدگاه کانت منتشر شده است: کتاب عقل و دین از دیدگاه کانت نوشته دکتر رضا بخشایش ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، همان طور که از نام کتاب آشکار است به بحث عقل و دین پرداخته و راجع به مباحث رابطه عقل و دین و بررسی عقل نظری و عملی می باشد که از موضوع مورد تحقیق اعم می باشد. و حال آنکه در این تحقیق، به خصوص مساله امکان توجیه باور دینی و عقلانی بودن باور دینی خواهیم پرداخت. در بحث برهان وجودی و اشکالات کانت بر آن کتابهای قابل توجه ای نوشته شده است که یکی از آنها که قابل توجه است را به عنوان نمونه ذکر می کنیم: کتاب « برهان وجودی از آنسلم تا کانت » نوشته دکتر اصغر واعظی ناشر دفتر فرهنگ نشر اسلامی می باشد. قسمت بیشتر این کتاب به بیان اشکالات کانت بر برهان وجودی و پاسخ به اشکالات آن بر مبنای فلسفه ملاصدرا می باشد. این کتاب به بحث راجع به سایر باورهای دینی نمی پردازد. در این تحقیق علاوه بر بررسی اشکالات کانت و نقد آن توسط فلسفه علامه، به بررسی سایر باورهای دینی نیز خواهیم پرداخت. در مورد منابع معرفت نیز پایان نامه ای با نام « ابزار شناخت از دیدگاه شهید مطهری و ایمانوئل کانت » نوشته خانم محبوبه بابا میری سید به راهنمایی آقای دکتر محمد فنائی اشکوری و مشاوره آقای دکتر احمد بهشتی در سال 1389 در دانشگاه باقرالعلوم در مقطع ارشد دفاع شده است. چون موضوع تحقیق ما در این رساله عقلانیت باور دینی است لذا بررسی منابع معرفت برای دستیابی به جایگاه عقل در معرفت ضروری می باشد ولی بحث از ابزار معرفت از منظر کانت و علامه بخشی از این تحقیق می باشد که در این پایان نامه به قسمت کانت آن پرداخته شده است.

۶-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق

یکی از مسائل مهم فلسفه دین، مساله رابطه عقل و ایمان می باشد. در پاسخ به این مساله برخی از الهیدانان مسیحی، ایمان را در برابر عقل قرار داده اند و شرط ایمان را پرهیز از تعقل

دانسته‌اند. بررسی این مساله نشان می‌دهد که ریشه این بحث به فلسفه نظری کانت ختم می‌گردد. کانت اگر چه ارزش عقل نظری در توجیه باور دینی زیر سوال برد، ولی تلاش کرد تا باور دینی را بر اساس عقل عملی موجه سازد. بررسی مساله عقلانیت باور دینی از منظر کانت و علامه طباطبایی می‌تواند خاستگاه و ریشه مساله عقل و ایمان را به خوبی نمایان سازد. و تطبیق آراء و اندیشه‌های این دو متفکر می‌تواند به روشن شدن رابطه عقل و ایمان بیش از پیش کمک نماید.

۷-۱ سازمان دهی تحقیق

فصل اول: کلیات تحقیق و مفاهیم

۱. کلیات تحقیق

1-1. بیان مساله

1-2. پرسش اصلی

1-3. پرسش های تحقیق

1-4. روش تحقیق

1-5. پیشینه تحقیق

1-6. ضرورت و اهمیت تحقیق

1-7. سازمان دهی تحقیق

۲. مفاهیم

2-1. باور

2-2. دین

2-3. عقل

2-4. توجیه

2-5. تطبیق

2-6. کانت

2-7. علامه طباطبایی

فصل دوم: عقلانیت باور دینی از منظر کانت

1. منابع معرفت

2. عقل

2-1. تعریف عقل

2-2. اقسام عقل

2-3. قلمرو ادراک عقلی

2-4. ارزش معرفت‌شناختی ادراک عقلی

3. دین

3-1. تعریف دین

3-2. قلمرو دین

3-3. باور دینی

4. عقلانیت باور دینی

4-1. تبیین دیدگاه کانت از نقش عقل نظری در توجیه باور دینی

4-2. تبیین دیدگاه کانت از نقش عقل عملی در توجیه باور دینی

فصل سوم: عقلانیت باور دینی از منظر علامه

1. منابع معرفت

2. ارزش معرفت‌شناختی علم حضوری

3. ارزش معرفت‌شناختی علم حصولی

3-1. عقل نظری

3-2. عقل عملی

4. دین

4-1. تعریف دین

4-2. قلمرو دین

4-3. باور دینی

5. عقلانیت دینی

5-1. نقش معرفت حضوری در توجیه باور دینی

5-2. نقش عقل نظری در توجیه باور دینی

5-3. نقش عقل عملی در توجیه باور دینی

فصل چهارم: بررسی تطبیقی دیدگاه کانت و علامه طباطبایی

1. منابع معرفت

2. ارزش عقل

3. دین

4. عقلانیت باور دینی

جمع بندی و نتیجه گیری

گفتار دوم: مفاهیم

۱-۲ باور

باور واژه ای فارسی است و معادل انگلیسی آن belief می باشد و مترادف با واژه های اعتقاد ، تصدیق ، قبول و پذیرش می باشد و اگر میان معادل های آن در انگلیسی تمایزی وجود داشته باشد ، در زبان فارسی و کاربردهای منطقی آن چنین تمایزی دیده نمی شود .^۱

^۱ محمد حسین زاده ، پژوهشی تطبیقی در معرفت شناسی ، چاپ اول ، قم ، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام

« باور داشتن یعنی به صدق گزاره ای اعتقاد داشتن و مفاد آن را تصدیق کردن . »^۱ در اصطلاح معرفت شناسی غرب ، باور یا اعتقاد یا belief یکی از اجزا یا شرایط اساسی معرفت به حساب می آید. البته شرط ذهنی معرفت تلقی می شود.^۲

علمای مسلمان نیز در منطق و معرفت شناسی باور یا اعتقاد یا تصدیق را از ارکان معرفت های گزاره ای می دانند لذا معرفت یقینی را به اعتقاد جزمی صادق ثابت تعریف کرده اند.^۳

در میان اندیشمندان مسلمان ، آقای مصباح ، عنصر باور را در معرفت دخیل نمی دانند . ایشان معرفت را گزاره ای می دانند که صادق یعنی مطابق با واقع باشد اعم از اینکه کسی به آن گزاره باور و اعتقاد داشته باشد یا نه . لذا ایشان مقوم معرفت را صادق می دانند و باور در نظر ایشان یک عنصر روانشناختی است که در مباحث منطقی و معرفت شناسی و.. به اشتباه داخل شده است .^۴

۲-۲ دین

واژه دین کلمه ای فارسی است که به زبان عربی راه یافته است . در فرهنگ دهخدا برای واژه دین ، این معانی آورده شده است :

1- نام فرشته ای است که به محافظت قلم مأمور است .

2- یکی از ایزدان زردتشی است .

3- به معنی کیش ، طریقت ، شریعت

﴿

خمینی ، 1390 ، ص 88

¹ همان ، ص 88-89

² همان ، ص 8

³ محمدرضا مظفر ، المنطق ، چاپ یازدهم ، قم ، انتشارات فیروزآبادی ، 1373 ، ص 282

⁴ محمد حسین زاده ، پژوهشی تطبیقی در معرفت شناسی ، ص 91-92

4- خصائص معنوی و عرفان¹

واژه دین در قرآن به معانی زیر آمده است ؛ 1- جزاء و پاداش² 2- ملک و سلطنت³ 3- شریعت و قانون⁴ 4- ملت⁵ 5- تسلیم⁶ 6- عقیده⁷

دین در اصطلاح تعاریف متعددی دارد و چه بسا می توان گفت که « تعریف کردن دین دشوار است . »⁸ تعاریف ذکر شده برای دین به قدری متفاوت می باشد که برخی باهم تباین هم دارند تا جایی که برخی را از دستیابی به تعریف دین مأیوس کرده است . نویسندگان کتاب عقل و اعتقاد دینی در این باره چنین می نویسند : « ممکن است ما با ملاحظه دشواری های موجود در تعریف و اطلاق لفظ دین ، احساس کنیم که گویی راهحل نهایی و قطعی برای همیشه از دسترس ما به دور است . »⁹

اما در میان متفکران اسلامی آقای جوادی آملی (حفظه الله) تعریف مفهومی دین را ممکن می دانند . ایشان در این باره می فرمایند: « تعریف ماهوی از دین میسر نیست ولی تعریف مفهومی ممکن است . زیرا تعریف ماهوی شیء ، بیان ماهیات و ذاتیات شیء است تعریف اشیاء به جنس و فصل یا جنس و رسم یا حدّ تام و یا حدّ ناقص ، تعریف ماهوی است؛ اما تعریف دین به این امور امکان پذیر نیست . زیرا دین ... وحدت حقیقی ندارد و هر آنچه فاقد وحدت حقیقی است وجود حقیقی ندارد و چیزی که فاقد وجود حقیقی است ،

¹ علی اکبر دهخدا ، دایرة المعارف لغات فارسی ، چاپ اول ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، 1373 ، ص 10044

² حمد (1) آیه 4

³ بقره (2) آیه 93

⁴ کافرون (109) آیه 6

⁵ انعام (6) آیه 161

⁶ آل عمران (3) آیه 19

⁷ بقره (2) آیه 256

⁸ مایکل پترسون و دیگران ، عقل و اعتقاد دینی ، چاپ هفتم ، تهران ، انتشارات طرح نو ، 1389 ، ص 19

⁹ همان ، ص 19

ماهیت ندارد و فاقد ماهیت، جنس و فصل ندارد. از این رو، تعریف دین به حدّ تام یا ناقص امکان پذیر نیست.^۱

۳-۲ عقل

عقل در لغت به معنای درک و معرفت و نقیض جهل^۲ دانسته شده و ادعا شده که در قرآن کریم نیز عقل به همین معنا به کار رفته است.^۳ همچنین به قوه ای از قوای انسان که آمادگی پذیرش علم را دارد علم گفته شده است.^۴ واژه عقل از «عقلتُ البعیر» گرفته شده است. عرب این تعبیر را هنگامی بکار می برد که پاهای شتر را می بندد تا آن را از فعالیت منع کند. عقل نیز در انسان، نفس را حبس می کند تا به اطاعت از هوا و هوس نپردازد.^۵

واژه عقل کاربردهای فراوانی در علوم مختلف دارد ولی در علوم عقلی - فلسفی، برای مرتبه ای از ادراک انسان اصطلاح شده است که این مرتبه بالاتر از حس و خیال - و وهم در صورت اعتقاد به آن - قرار می گیرد. عقل در مباحث فلسفی به دو بخش عقل عملی و عقل نظری تقسیم شده است. در خصوص ملاک این تقسیم دو نظر عمده وجود دارد.

نظر اول عقل نظری را مدرک هست ها و نیست ها می داند و در مقابل عقل عملی را مدرک باید ها و نبایدها می شمارد. نظر دوم مدرکات عقل نظری را اعم از هست و نیست و باید و نباید می داند و معتقد است که کار عقل عملی از سنخ ادراک نیست بلکه همان قوه باعثة نفس به سوی عمل است.^۶

¹¹ عبدالله جوادی آملی، دین شناسی، چاپ ششم، قم، مرکز نشر اسراء، 1390، ص 27

² خلیل ابن احمد فراهیدی، العین، چاپ دوم، قم، انتشارات هجرت، 1410 ق، ج 1، ص 159

³ علی اکبر قریشی، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1412 ق، ج 5، ص 28

⁴ حسین ابن احمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، چاپ اول، لبنان، دارالعلم، 1412 ق، ص 577

⁵ ابوالفضل ابن منظور، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، دارالفکر، 1414 ق، ج 11، ص 458 - فخرالدین طریحی،

مجمع البحرین، چاپ سوم، تهران، انتشارات مرتضوی، 1416 ق، ج 5، ص 425

⁶ محمدرضا مظفر، اصول فقه، چاپ دوم، قم، بوستان کتاب، 1382، ص 231-232

۴-۲ توجیه

براساس تعریف معرفت شناسان معاصر مغرب زمین در باب معرفت ، توجیه و موجّه سازی سومین رکن معرفت به حساب می آید . ولی متفکران مسلمان تصدیق و پذیرش معرفت های گزاره ای نظری را مبتنی بر دلیل می دانند .^۱

معرفت شناسان معاصر به تبیین و تحلیل ماهیت توجیه پرداخته اند . مهم ترین تعریف هایی که در معرفت شناسی معاصر برای توجیه معرفتی شده از قرار ذیل است :

1- توجیه معرفتی یک باور یا قضیه این است که آن باور یا قضیه مسئولانه ایجاد شود .

2- توجیه به معنای دلیل کافی در اختیار داشتن است .

3- به معنای دستیابی به باوری است که نسبت به فاعل معرفت درست پیش رفته است .

4- بدین معناست که اعتقاد به یک قضیه یا باور از طریق روندی معتبر و موثق تحقق یابد .

5- توجیه ، امری است که در مورد این که شخص اهداف معرفتی را تا چه د دنبال کرده و به انجام رسانده است .^۲

اما از منظر متفکران مسلمان ، مفهوم توجیه ، مفهومی بدیهی و واضح است و به تعریف نیاز ندارد ، بلکه می توان گفت : تعریف حقیقی این گونه واژگان ممکن نیست زیرا به دور یا محذوره های دیگر می انجامد . در هر صورت ، توجیه یک قضیه یا باور به معنای مدلل ساختن آن قضیه یا باور است .^۳

^۱ محمد حسین زاده ، پژوهشی تطبیقی در معرفت شناسی ، ص 135-136

^۲ همان ، ص 137-138

^۳ همان ، ص 139

۵-۲ تطبیق

تطبیق در لغت به معنای مطابقه و مقابله و موافقت و برابری کردن دو چیز با هم آمده است. ۱. تطبیق مصدر باب تفعیل از حروف اصلی « ط ب ق » می باشد .

اما در اصطلاح معنای خاصی از آن مراد می باشد . پیش از توضیح معنای اطلاعی جمله ای را از آلکسی دوتوکویل از فیلسوفان اجتماعی فرانسوی نقل می کنیم . ایشان می فرمایند : « بدون مقایسه کردن ، ذهن قادر به پیشرفت نیست . » ۲ این جمله از اهمیت جایگاه تطبیق و مقایسه افکار در پیشرفت بشر خبر می دهد .

در اصطلاح ، مقایسه میان آراء دو شخصیت را که آرایشان شباهت و اختلاف دارند می باشد البته صرف این مقایسه را تطبیق نمی گویند بلکه اولاً باید تطبیق میزان و ملاک داشته باشد و ثانیاً نتیجه تطبیق ردّ یا تعدیل و تصحیح آراء باشد . ۳ در واقع مهمترین ویژگی تطبیق « یافتن معیارهایی برای درک وجوه تشابه و تمایز ، و در نهایت مقایسه بین آنها و ارزشگذاری است . » ۴

همان طور که از آلکسی نقل شد ، با مقایسه آراء راه برای پیشرفت باز می شود و انسان به نکات مثبت و قوت یک نظریه و همچنین ضعف پی می برد و نظریه ها با مقایسه بهتر فهمیده می شوند لذا به نظر می رسد که یکی از فواید مهم مقایسه و تطبیق ، فهم آراء بهتر آراء و در قدم بعد ارزیابی و یافتن راه صحیح می باشد .

۶-۲ کانت

ایمانوئل کانت در سال 1724 میلادی برابر با 1103 هجری شمسی در کونیگزبرگ ، از

¹ علی اکبر نفیسی ، فرهنگ نفیسی ، چاپ افست ، تهران ، انتشارات خیام ، بی تا ، ص 896

² گابریل ا. آلموند ، سیاست تطبیقی ، علیرضا طیب ، چاپ اول ، تهران ، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی ، 1376 ، ص 3 ،

³ رضا داوری اردکانی ، فلسفه تطبیقی چیست ؟ ، چاپ اول ، تهران ، انتشارات سخن ، 1391 ، ص 9-10

⁴ گابریل ا. آلموند ، ، علیرضا طیب ، مقدمه مترجم ص خ

شهرهای پروس شرقی آن زمان، که شامل آلمان فعلی و بخشهایی غیر از آن می شد، به دنیا آمد. این شهر امروزه در روسیه قرار دارد. لذا روسها او را فیلسوف شوروی معرفی می کنند. ^۱ پدر کانت مردی سرآج بود و خانواده اش مردمانی مقدس و مهذب بودند. « کانت در خانواده ای مسیحی بدنیا آمد که چون تابع تعالیم فرق خاصی بودند از پروتستانها بودند به پرهیزگاری و رعایت قواعد اخلاقی مواظبت داشتند. » ^۲ از او نقل می کنند که به دوستان خود می گفت: « از مرگ باک ندارم و اگر به من خبر بدهند که امشب میمیری خواهم گفت فرمان خدا راست اما خدا نکند کسی به من بگوید یک تن به سبب تو روزگارش تلخ شده است. » ^۳ « ضمناً کانت در سالهای فرجامین عمر خود به اندیشه های زرتشت پیامبر ایرانی علاقه مند شد. » ^۴

کانت تمام مدت هشتاد سال زندگانی خود را به علم آموزی و تألیف و تدریس گذراند و هیچ کاری دیگر حتی مسافرت هم نکرد. تحصیلات مقدماتی را از 1732 تا 1740 تمام کرد و در سال 1740 وارد دانشگاه و در سال 1755 درجه دکتری گرفت. دوران حیات علمی او را به دو مرحله مشخص می توان تقسیم کرد. مرحله اول قبل از فلسفه نقادی است. او در این مرحله عمدتاً پیرو فلسفه لایب نیتس با تقریر ولف بود. در این مرحله او به شدت تحت تأثیر فیزیک نیوتن قرار گرفته بود. مرحله دوم، از سال 1770 به بعد است. کانت در این مرحله به عنوان فیلسوفی مستقل و صاحب فلسفه جدید، قد علم کرد. ^۵

کانت بیش از هفتاد اثر در مسائل علمی ریاضی و طبیعی و جغرافیای طبیعی و زمین

^۱ مصطفی ملکیان، تاریخ فلسفه غرب، چاپ اول، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، 1379، ج 3، ص 114

^۲ ایمانوئل کانت، تمهیدات، غلامعلی حداد عادل، چاپ پنجم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1390، ص 4

^۳ محمد علی فروغی، سیر حکمت در اروپا، چاپ هفتم، تهران، انتشارات زوار، 1390، ص 397-398

^۴ ایمانوئل کانت، سنجش خرد ناب، میر شمس الدین ادیب سلطانی، چاپ نخست، تهران، مؤسسه انتشارات امیر کبیر

XII، 1362،

^۵ ایمانوئل کانت، تمهیدات، ص 4-5

شناسی و هیئت و منطق و الهی و دیانت و سیاست، تألیف کرده است. مهم ترین آثار او در نقادی فلسفه و عقل است.^۱

کانت طرح نو خود در فلسفه را انقلاب کپرنیکی نام نهاده است. او از جمله متفکرانی بود که عظمت شخصیتش حتی در زمان حیات او بر معاصرانش معلوم بود. آقای حداد عادل راجع به کانت چنین می نویسد: «این فیلسوف کوتاه قد لاغر اندام و ضعیف الجثه، در عالم فکر و فرهنگ غرب، صاحب قامی بلند و مقامی عظیم و سلطه ای سنگین است.»^۲

سرانجام در سال 1804 میلادی برابر با 1183 هجری شمسی در همان شهر کونیگزبرگ درگذشت و این عبارت کانت را بر مزار او کتیبه کرد: «دو چیز روح را به اعجاب می آورد و هر چه اندیشه و تأمل بیش کنی اعجاب و احترام نسبت به آن دو چیز همواره تازه و افزون می شود یکی آسمان پر ستاره که بالای سر ما جا دارد، دیگر قانون اخلاقی که در دل ما نهاده شده است.»^۳

۲-۷ علامه طباطبایی

علامه طباطبایی، 27 فروردین 1281 هجری شمسی در تبریز و در خانواده ای اصیل و با تقوا به دنیا آمد. ایشان از سال 1290 یعنی از نه سالگی تحصیلات ابتدایی را آغاز کرده و در سال 1297 به دروس حوزوی روی آورد و تا سال 1304 شمسی و در مدت هفت سال ادبیات عرب و دروس فقه و اصول دوره سطح و کتاب های منطق، کلام و فلسفه را خوانده است.^۴

علامه در سال 1304 به نجف عازم شده و در محله العماره در نزدیکی حرم اجاره

^۱ محمد علی فروغی، ص 398

^۲ ایمانوئل کانت، تمهیدات، ص 5

^۳ محمد علی فروغی، ص 398

^۴ عبدالحسین خسرو پناه، علامه طباطبایی، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1390، ص 33-45

نشین شد. علامه در نجف با بزرگانی از جمله آیت الله میلانی و آیت الله خوبی رفت و آمد خانوادگی داشت. مهم ترین اساتید وی در نجف عبارتند از: 1- آیت الله شیخ محمد حسین غروی اصفهانی 2- آیت الله نایینی 3- آیت الله سید محمد حجت کوه کمره ای 4- آیت الله سید محمد حسین باد کوبه ای و...¹

علامه طباطبایی پس از ده سال تحصیل مداوم و خوشه چینی از محضر بزرگان حوزه نجف اشرف به تبریز بازگشت. ایشان درباره این بازگشت چنین می نویسد: « سال 1314 بر اثر اختلال وضع معاش، ناگزیر به مراجعت شده، بهه زادگاه اصلی خود (تبریز) برگشتم و ده سال و خرده ای در آن سامان به سر بردم که حقاً باید این دوره را در زندگی خود دوره خسارت روحی بشمارم، زیرا بر اثر گرفتاری ضروری به معاشرت عمومی وسیله تأمین معاش (که از مجرای فلاح بود) از تدریس و تفکر علمی (جز مقداری بسیار ناچیز) بازمانده بودم و پیوسته با یک شکنجه درونی به سر می بردم. »²

ایشان در سال 1325 از سرو سامان خود چشم پوشید و از تبریز به قم مهاجرت کرد. در مدت چند دهه ای که علامه به تدریس و تحقیق در قم مشغول بود، علاوه بر تربیت شاگرد و به رشد فلسفه و تفسیر در حوزه کمک شایانی نمود.³ « علامه طباطبایی نقش مهمی شناساندن اسلام و مذهب شیعه و فلسفه و عرفان اسلامی به جهانیان داشتند و چندین کتاب به درخواست پرفسور کربن و در پاسخ به سؤالات وی نوشتند. »⁴ علامه طباطبایی در زندگینامه خویش راجع به تلاش علمی خویش چنین می نویسد: « در خورد خواب و لوازم دیگر زندگی به حداقل ضروری قناعت نموده، باقی را به مطالعه می پرداختم. بسیار می شد (و به

¹ همان، ص 46-48

² محمد حسین طباطبایی، بررسی های اسلامی، چاپ اول، قم، مؤسسه بوستان کتاب، 1387، ص 20-21

³ عبدالحسین خسرو پناه، ص 53

⁴ محمد علی اردستانی و قاسمعلی کوچانی، ابداعات فلسفی علامه طباطبایی، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه

فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1388، ص 41

ویژه در بهار و تابستان) که شب را تا طلوع آفتاب به مطالعه می گذراندم. «لذا استاد مصباح راجع به استاد خویش چنین می نویسد: «علامه طباطبایی را باید به حق یکی از ارکان حوزه علمیة قم در عصر حاضر دانست.»^۲

شخصیت این عالم ربانی دارای ابعاد متعددی است که خود نشان از جامعیت شخصیت علمی و اخلاقی این بزرگ مرد، در عرصه ظاهر و باطن می باشد. در اینجا به تناسب تحقیق به بعد فلسفی ایشان می پردازیم.

تحولات ایجاد شده در فلسفه اسلامی و نوسازی مکتب اسلام توسط ایشان منجر به جنبش جدید فلسفی در ایران شد که از آن به مکتب نو صدرایی یاد می شد. گه دارای ویژگی های زیر است:

- 1- واقع گرایی در شناخت
- 2- تفکیک حقایق از اعتباریات
- 3- تنظیم فلسفه به صورت مسائل هندسی
- 4- بررسی تطبیقی مباحث فلسفه اسلامی و فلسفه های غربی و مادی
- 5- تقریرهای نو و جدید برای برخی مسایل و قواعد فلسفی مانند برهان صدیقین، اعتباریات و...^۴

علامه طباطبایی با تسلط کامل به سه مکتب فلسفی مشاء، اشراق و حکمت متعالیه توانستند به این نتایج درخشان، در تحول فلسفه اسلامی نائل شوند. نگارش حواشی و شروح بر کتاب شفا و اشارات ابن سینا گواه بر تسلط ایشان بر فلسفه

^۱ محمد حسین طباطبایی، بررسی های اسلامی، ص 22

^۲ تهیه و نشر مؤسسه بوستان کتاب، مرزبان وحی و خرد، چاپ اول، قم، بوستان کتاب، 1381، ص 65

^۳ محمد حسین حسینی طهرانی، مهر تابان، انتشارات حکمت، 1376، ص 41-42

^۴ عبدالله جوادی آملی، شمس الوحی تبریزی: سیره علمی علامه طباطبایی، قم، انتشارات اسراء، 1386، ص 178 و

مشاء می باشد . در فلسفه اشراق نیز چنان به تجزیه و تحلیل می پرداختند که گویا رهیافت غالب فکری ایشان بر این مکتب استوار است . تعلیقات ارزنده ایشان بر اسفار اربعه و نگارش کتاب های درسی حوزه (بدایه الحکمه و نهاییه الحکمه) گواه تسلط بارز ایشان بر مبانی فکری حکمت متعالیه است .

علامه طباطبایی پس از تحول در فلسفه و تربیت شاگردان برجسته ، عاقبت 27 آبان ماه 1360 روح ملکوتی ایشان به اعلی علین پیوست و در بالا سر قبر حضرت معصومه به خاک سپرده شد .¹

¹ عبدالحسین خسرو پناه ، ص 71-72